



TIJORAT BANKLARIDA INVESTITSIYA RISKLARINI BAHOLASH VA MONITORING QILISH YO'NALISHLARI

**Mardonov Shaxriyor
Xolmirzo o'g'li**

*Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti mustaqil
izlanuvchisi*

Annotatsiya. Mazkur tezisda tijorat banklarining investitsiya faoliyati bilan bog'liq bozor, kredit, likvidlik va operatsion risklarni baholash hamda doimiy monitoring qilish yondashuvlari ko'rib chiqiladi. Portfel sifati bo'yicha ko'rsatkichlarni yagona monitoring tizimida birlashtirish, ogohlantirish chegaralarini belgilash va boshqaruv qarorlariga uzatishning institutsional mexanizmi asoslanadi. Risklarni tahlil qilish jarayonida ma'lumotlarning ishonchliligi, turli omillar ta'siri va mustaqil nazorat funksiyasining o'rni yoritiladi.

Kalit so'zlar: investitsiya riski, bank portfeli, bozor riski, likvidlik, risk monitoringi, ichki nazorat, boshqaruv qarorlari

Tijorat banklari tomonidan amalga oshiriladigan investitsiya operatsiyalarida daromadlilik bilan bir qatorda aktivlarning qiymat o'zgarishi, kontragentning majburiyatlarini bajarmasligi va zarur vaqtda aktivni sotish imkoniyati muhim ahamiyat kasb etadi. Turli risk omillari o'zaro kuchayishi mumkinligi sababli investitsiya qarorlarini faqat kutilayotgan foiz daromadi yoki kupon to'lovi asosida baholash yetarli emas.

Qimmatli qog'ozlar portfelining qiymati foiz stavkalari, emitentning kredit sifati, bozor faolligi va umumiy makroiqtisodiy vaziyatga sezgir. Masalan, qat'iy kuponli obligatsiyalarning bozor bahosi foiz stavkalari oshganda odatda pasayadi. Bozor muomalasi sust instrumentni esa nazariy bahoda tez sotish imkoni bo'lmasligi mumkin. Shu bois baholashda balans qiymati va bozor qiymati, pul oqimlari hamda real likvidlik alohida ko'rib chiqiladi.

O'zbekiston banklarida investitsiya faoliyati kengayishi sharoitida risklarni o'lchash va natijalarni rahbariyatga tez yetkazish ichki boshqaruvning muhim elementi bo'lib qolmoqda. Ushbu yondashuv Markaziy bank belgilaydigan amaldagi prudensial talablarni almashtirmaydi; aksincha, bankning o'z risk profiliga mos operatsion nazoratni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Tadqiqotda risklarni tasniflash, sifat va miqdor ko'rsatkichlarini qiyoslash, monitoring jarayonini modellashtirish usullari qo'llanildi. Taklif qilinayotgan tizim riskni aniqlash, uni o'lchash, limitlar bilan solishtirish, ogohlantirish va tuzatish choralari ko'rish ketma-ketligiga asoslanadi. Maqola doirasida biror bankning ichki

pozitsiyalari bo'yicha empirik stress-test bajarilmagan; bayon etilayotgan yondashuv konseptual-amaliy tavsiyadir.

1-jadval

Investitsiya portfelida risk turlari va monitoring mezonlari¹

Risk turi	Kuzatiladigan indikator	Boshqaruv reaksiyasi
Bozor riski	Narx tebranishi, foiz sezgirligi, duration	Baholash va pozitsiyalarni qayta ko'rish
Kredit riski	Emitent reytingi, moliyaviy natija, to'lov intizomi	Emitent limitlarini qayta baholash
Likvidlik riski	Savdo chuqurligi, sotish muddati, spread	Likvidlik zaxirasini qayta ko'rib chiqish
Konsentratsiya	Bir emitent va sektor ulushi	Diversifikatsiya bo'yicha tekshiruv
Operatsion risk	Hisob-kitobdagi uzilish, tizim xatosi	Ichki nazorat va uzluksizlik rejasi

1-jadvalda keltirilgan indikatorlar turli risklarning bir-biridan farqlanishini ko'rsatadi. Ayniqsa, bozor riskini faqat aktivning yakuniy daromadliligi bilan, likvidlik riskini esa balansdagi nominal qoldiq bilan o'lchash noto'g'ri tasavvur hosil qilishi mumkin. Monitoringda ko'rsatkichlarning o'zgarish tezligi, ma'lumotlarning yangilanish davri va investitsion pozitsiyalar hajmi ham inobatga olinadi. Shuningdek, risk indikatorlarini o'zaro bog'liqlikda baholash investitsiya portfelining umumiy tavakkalchilik darajasini aniqlash va ehtimoliy moliyaviy yo'qotishlarning oldini olish imkoniyatini kengaytiradi.

Risklarni monitoring qilish tizimi alohida dasturiy ta'minot sotib olish bilan chegaralanmaydi. Avvalo, ma'lumotlarning kelib chiqish manbai, hisoblash qoidalari va tasdiqlash vakolatlari hujjatlashtiriladi. Keyinchalik indikatorlar muntazam yangilanadi, belgilangan chegaralardan og'ish kuzatilsa, mas'ul bo'linmaga tegishli ogohlantirish signali yuboriladi. Qaror amalga oshirilgach, uning natijasi keyingi hisobot davrida tekshiriladi. Mazkur jarayonning izchil tashkil etilishi banklarda risklarni erta aniqlash, tezkor boshqaruv qarorlarini qabul qilish va investitsiya faoliyati ustidan nazorat samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Nazoratning mustaqilligi muhim tamoyildir: investitsiya bitimini amalga oshiruvchi bo'linma va portfel riskini mustaqil nazorat qiluvchi funktsiyaning vazifalari ajratilishi kerak. Bunday ajratish noto'g'ri narxlash, manfaatlar to'qnashuvi yoki ogohlantiruvchi belgilarning e'tiborsiz qolishi ehtimolini pasaytiradi. Shu bilan birga, risklarni boshqarish bo'yicha ichki hisobotlarning shaffofligi va mas'uliyat chegaralarining aniq belgilanishi tijorat banklarida korporativ boshqaruv sifatini hamda moliyaviy barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi.

¹ Muallif ishlanmasi.



1-rasm. Bank investitsiya risklarini uzluksiz monitoring qilish mexanizmi ²

Mazkur mexanizmni amaliyotga moslashtirishda portfel hajmiga nisbatan mutanosib yondashuv qo'llanadi. Murakkab derivativlarga ega bo'lmagan bank uchun sodda indikatorlar paneli yetarli bo'lishi mumkin; ko'p turdagi savdo pozitsiyalari mavjud bankda esa baholash modellari va mustaqil validatsiya ehtiyoji ortadi. Shu bilan birga, monitoring natijasi bank rahbariyati uchun tushunarli bo'lgan qisqa boshqaruv hisobotida aks etishi lozim.

Xulosa qilib aytganda, tijorat banklarining investitsiya faoliyatida barqaror natijaga erishish ko'p jihatdan risklarni oldindan ko'ra bilish va ularga o'z vaqtida javob qaytarishga bog'liq. Portfel bo'yicha risk indikatorlarini muntazam kuzatish, vazifalarni aniq taqsimlash va qaror natijalarini qayta baholash investitsiya jarayonlarining shaffofligini oshiradi. Taklif etilgan monitoring sxemasi banklarning mavjud risk-menejment va ichki nazorat tizimlarini to'ldirishga xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Basel Committee on Banking Supervision. Principles for the Management of Credit Risk. BIS. <https://www.bis.org/>
2. Basel Committee on Banking Supervision. Standards: Interest Rate Risk in the Banking Book. BIS, 2016. <https://www.bis.org/bcbs/publ/d368.htm>
3. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Bank nazorati va bank tizimi ko'rsatkichlari. <https://cbu.uz/>
4. International Organization of Securities Commissions. Securities market risk and investor protection materials. <https://www.iosco.org/>

² Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.